

Pillanatképek a pesti református egyház újjászületésének a korából

AZ ÚJJÁSZÜLETÉS

II. József 1781. október 13-án aláírt türelmi rendelete vetett véget a protestánsok pesti száműzetésének, jogfosztottságának. E szerint, ha legalább száz család él együtt és anyagi erejük elegendő az egyházi élet gyakorlására: építhetnek és fenntarthatnak templomot, paplakot, iskolát.¹ Előbb 1787-ben az evangélikusok, majd 1796-ban a reformátusok alapították meg egyházközösségüket Pesten. A református magyarok csekély számban éltek a XVIII. század végén a városban és igazgatásilag az óbudai gyülekezethez tartoztak. A kilencvenes évek elejétől törekedtek a pesti református egyház megalapítására.

A négy hazai református egyházkerület 1796 márciusában Pesten tartotta egyetemes konventjét, ahol gróf Ráday Gedeon külön értekezletet hívott össze, ezen elhatározták a pesti gyülekezet megalakítását. Elmondta, a városban már minden felekezetnek van temploma, a reformátust kivéve, ami „*szent vallásunknak nemcsak kisebbségére, hanem siralmas kárára is válik*”. Úgy döntöttek, Dunapatajról Báthory Gábort hívják meg lelkésznek, aki március 6-i igenlő válasza után október 8-án foglalta el prédikátori hivatalát. Egyelőre, míg megfelelő helyet nem kapnak a várostól az építkezésre, Győrfi szabómester Lipótvárosban lévő házát bérelték imaháznak és parókiának.²

A református növevelés úttörője, Karacs Teréz meleg szavakkal emlékezett a pesti református egyház újjászületésére: „*Jóformán csak türtek voltak a haza fővárosában [...] főképpen azért mellőztettek ezen felekezetiek, mert tősgyökeres magyarok voltak. Mint tudatik, a pesti ref. helvét anyaegyház 1796-ban alakult, tehát Karacs [Ferenc] már az első híveknek hű tagjai közé sorakoztatott. Az akkori imaterem a Lipót városrészben volt. Szorgalmasan jártak a városban, két lakó protestánsok Báthory híres órákig tartó szónoklata hallgatására. [...] Vállvetve igyekeztek a század elején meggyökeresíteni saját egyházukat s ezzel a magyarosodást [...] egyik legbuzgóbb volt atyám Karacs Ferenc és nője, a széphírű Takács Ádám lelkész leánya, Takács Éva.*”³

A NÉMET PESTEN MAGYARUL

Karacs Ferencet a teológia helyett jobban vonzották a mérnöki tudományok, ezért Pestre ment, ahol Dugonics Andrásról és Mitterpacher Lajostól geometriát tanult. Egy év múltán Bécsben Czetter Sámuel és Junker Sebestyén mellett tökéletesítette magát a rézmetszésben. Sikerét jelzi, hogy hívták a szentpétervári és a müncheni udvarba. Kazinczy Ferenc is biztatta: „*A művész nem egy hazáé, hanem a világé.*” Ám ő 1795-ben visszatért Pestre, kijelentette: „*Ha minden magyar művész külföldön virágoztatja tehetségét, a magyar művészet sohasem virul fel, akkor a művész saját sorsán segít és nem mozdítja elő nemzete csinosodását.*” Akkoriban Pesten minden cég német volt. Pártolói voltak a Pesten lakó főurak, Teleki László, Vay Miklós, Széchenyi Ferenc.

1 Bíró Sándor–Szilágyi István: A magyar református egyház története. Budapest, 1949. 199.

2 Kálvin téri tanulmányok. Budapest, 1983. 27.

3 Sáfrán Györgyi: Teleki Blanka és köre. Budapest, 1963. 59.

Pozsonyban számos követnek és főrendnek bemutatják. Mint fentebb láttuk, Karacs Ferenc az alapítói közt volt a pesti református egyháznak, rendszeresen ott volt az imateremben tartott istentiszteleten. Báthory lelkész vonzereje olyan nagy volt, hogy a megszarporodott hívek már nem fértek el, egy tágasabb termet kellett bérelni Schorendorfer órásnál, aki pedig rajtuk akart meggazdagodni, így már 1797-ben telekért folyamodtak a pesti városi tanácshoz. A többszöri sikertelen próbálkozás után 1801. május 7-én Boráros János főbíró átadta azt a megfelelő telket a Széna (ma Kálvin) téren, ahol jelenleg is áll a templom és a parókia. Az építkezéshez csak országos gyűjtés után láthattak hozzá, még József főherceg nádor is küldött gerendákat alcsúti uradalmából, így is csak a lelkészlakra és egy szerény imateremre futotta.⁴ Amikor felcsendült az ének, Karacsnak Teréz lánya arra emlékezve írta: „*Atyám a debreceni főtanodában egykor kantus praeses, jól iskolázott hatalmas, szép hangjával nagyon emelé az éneklés ünnepélyességét. Sőt egy pásztor még arra is kellett apámnak magát határozni, hogy a lelkézt helyettesítse. [...] Bölcskövy [József] úrnak, a hely. egyház egyik vagyonos előkelő tagjának meghalván egy kiskorú fia, [...] Báthory hirtelen jött súlyos betegsége miatt nem jelent meg, [...] atyámat kérték mint olyat, ki Debrecenben a lelkési hivatalra egészen elkészült, hogy végezze a kis halott felett a szónoklatot.*”⁵

Karacs Ferenc 1802. január 12-én kötött házasságot Takács Évával, előbb az Ötpacsirta, aztán az Újvilág utcán, majd az Üllői úti Drei Laufer (Három versenyfutóhoz) címzett házban laktak. Gyermekének Báthory Gábor lelkész volt a keresztaapjuk. Ez idő tájt tanult a debreceni kollégiumban Karacsné öccse, Takács János, Kölcsey Ferenc legjobb barátja.⁶

Kultsár István segítségével telket vett az Ősz (Szentkirályi) utcában (23. sz.) és 1809-ben építtetett egy emeletes házat, egy munkaszobának nevezett műteremmel. Helyén ma emléktábla figyelmeztet, hogy nála lakott Katona József. Sáfrán Györgyi írta a Karacs családról, hogy „*megható a nemzeti kultúra iránti felelősségérzetük, mindent és mindenkit segíteni, aki e téren dolgozik*”⁷ Természetesen valláskülönbség nélkül. A nehezebb körülményeiknek megfelelően túlnyomó többségük mégis a reformátusok közül került ki, hiszen az akkori viszonyok között Pesten nehezebben boldogultak. Karacs Ferencet Csokonai is kérte *Dorottya*jának árusítására. Hónapokig látta vendégül a Napóleon hadai elől menekülő Márton József bécsi magyar egyetemi tanár családját, aki Csokonai köteteit is kiadta. A Karacs-ház a következő három évtizedben Pest egyik magyar irodalmi találkozóhelyévé vált, ahol megfordult a reformkor színe-virága. Virág Benedek *Karacs-tusculánumnak* nevezte lakhelyüket. A köznemesség azon rétegéhez tartoztak, akik betöltötték az akkor szinte nem létező polgárság szerepét.⁸

A REFORMÁTUS ISKOLA

Iskolaépület nem volt. Báthory Gábor 1803-ban a saját lakásán kezdte meg az oktatást. Magyarul Pesten csak itt tanítottak. Karacs Teréz írta: „*Én 1814–1819 húsvétig, tizenegy éves koromig jártam ezen iskolába. [...] A tanulók száma azon időben, [...] húsz, huszonhat közt volt, leány kilenc-tíz, a többi fiú.*”

A mai Magyar Nemzeti Múzeum telkét József nádor 1813-ban vásároltatta meg gróf Batthyány Antaltól. A nagy kertben egy felújítandó villa volt, amelyet a következő évben be-

4 Kálvin téri... i. m. 31.

5 Sáfrán i. m. 59.

6 Csorba Sándor: Kölcsey és Debrecen. Debrecen, 1982. 43.

7 Sáfrán i. m. 8.

8 Fábri Anna: Az irodalom magánélete. Budapest, 1987. 337.

költözhetővé tettek a múzeum egyes gyűjteményei számára. Ajándékozói között Karacs Ferenc nevét is ott látjuk. Amint Karacs Teréznel olvassuk: „A múzeumi épület körüli nagy tér gyepes s óriás cserfákkal árnyékolt vala. Iskolába menet és jövet rendszeren itt jártam át, nem ritkán használva az itteni omladékok alagútjait. Szülőim engedelmével testvéreimmel együtt sokszor meglátogattam a múzeumot, és úgy-ahogy sokat tanultam benne [...] szükség folytatnom a főtebb kezdett a helv. imaház és paplak leírását, amelyből előtűnik, hogy ott még sok kívánnivaló volt.

Azon földött boltozatból, hova az imaterem két ajtaja nyílt, balra egy szűk folyosóra léphetünk, honnan egy elég széles kölépcsőzet, vasrácsozott ajtóval vezetett fel a lelkész lakására, mely szép tágas szobákat tartalmazott, ablakai jobbra a Széna térre nyíltak, a lépcsőn túli keskeny zug vezetett egy téres konyhába, melyben nem főztek, csupán fűtésre volt használva. Itt jobbra a segédlelkész két szobája nyílt, balra egy tágas világos szoba iskolatermül használtatott. Fiúk, leányok ezen egyetlen szobában tanultunk, az ajtó nyílásától jobbra a fiúk asztala volt, balra a leányoké, ezeknek két sornyi ülőhelye előtt a tanító szalma széke. A segédlelkész volt egyszersmind tanító is, ki mint lelkész is igen meg volt terhelve. [...]

A helv. felekezet ezen egyszerű iskolája a város gondja alatt álló iskolákkal összehasonlítva bizonyos magaslaton állt, és tiszteletben részesült, s bizonyosan népesebb is lett volna, ha több hellyel, több tanítóval rendelkezhetett volna, és a fölsőség által szigorúan nem tiltatik kath. gyermekek protestáns iskolába járása [...] mert e helv. iskolában egyedül magyarul tanítottak, míg a többi elemi tanodákban talán egy belvárosi kivétellel német tanítók, német nyelven, német szellemben oktattak. De még az nevelé ezen iskola jóhírét, hogy a segédlelkész mint végzett teológus, képzett nevelő is volt, ennél fogva tanítói hivatalát okszerűen tudta betölteni. [...]

Első tanítóm tiszt. Zilahy Imre úr volt, később dunavecsei lelkész lett, második tiszt. Szikszay József úr, ki később cecei lelkész lett [...] állíthatom, hogy mind tanítás, mind bánásmódjuk utánozni méltó. Különösen terjedelmesen a hazai történelmet, kapcsolatosan a földleírást tanították, s a tanító bő magyarázatát mi tanítványok tartoztunk röviden előadni saját szavainkkal, részint a hallottak után, részint iskolai könyveinkből tanultak segítségével. A Kistükör volt a mi tudományunk tárháza.

Földképekkel évről-évre, mihelyt elavultak, atyám látta el egyszerű iskolánkat, melyről nekem, mint a térkép készítő és ajándékozó leányának, többször engedélyeztetett, hogy tanuló társnőimnek, sőt fiú társaimnak is magyarázzam az országok egymáshoz fekvését.

Ezen század elején a protestáns felekezetű tanuló ifjak nagyon sok tekintetben mellőztettek, sőt mint gyermektanítók sem juthattak keresetforráshoz. Még a helvét felekezetű szülőknek sem engedélyeztetett, ha a fia kath. latin iskolába (azaz gimnáziumba) járt pedig Budán és Pesten is akkor csak kath. iskolák léteztek, házi tanítóul saját felekezetű tanítót választani.”⁹

AZ IMATEREM

Az egyházi szertartás színhelyéről ugyanolyan szemléletes, szinte képszerű leírást kapunk, mint az iskoláról, Karacs Teréztől. „1804 után azon imaházban tartatott a helv. istentisztelet, mely a mostani Kálvin-téren emelkedik a helv. vallásház temploma mellett. (A Duna felőli oldalon.) A régi épület egyszerű egyemeletes volt, homlokzata a térre nyílt. Az épületet egy közepén lévő kapu kétfelé osztá, a kapu egy boltozott csarnokba vezetett, a csarnok jobb oldalán volt két ajtó, az elsőn a férfiak, a másodikon a nők mentek be az imaterembe. Ezen

⁹ Sáfrán i. m. 64.

két ajtó közé eső belső falnál volt egy kisszerű orgona, az orgona mellett, tehát a templom legutolsó székében mindig gróf Ráday Pál ült leányával.

Az imaterem középszékeit és ettől jobbra eső rövidebb székek a nők részére voltak hagyva. A terem nyugati falának közepén volt a szószék, ettől két oldalon ültek az úri nők és férfiak, s a férfiak ezen székében az eklézsia tanácsnokai, hivatalnokai. Az úri nők számára szánt, vagyis azok által sajátokul készített elsőjében, mely vörös bársonnyal volt bevonva, ült Hermina főhercegnő öfensége és a vele többször jövő két hercegnők, gyönyörű, ártatlan egyszerű viseletű nővérei, kikkel csendesen kézen fogva szorongtak be a padok szűk közein [...]

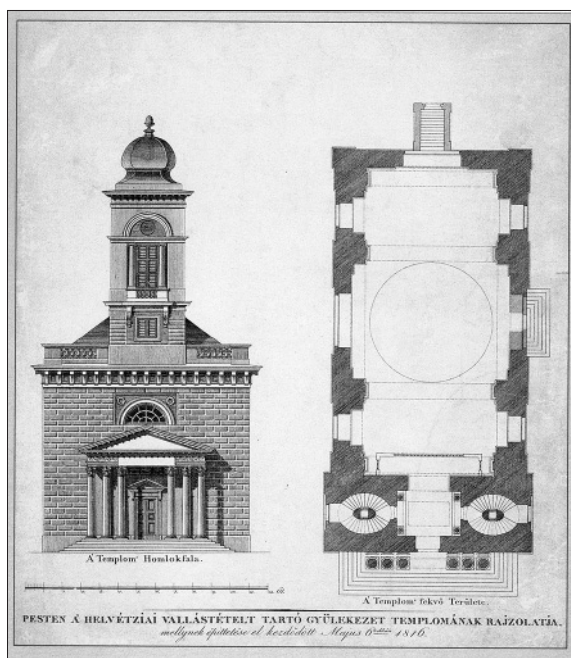
A főhercegnét sokszor láttam [...] az ő széke [...] az első volt, mögötte gróf Teleki Lászlóné ült, a főhercegnével pedig egy vonalon Szilasy Józsefné. Ez úrhölgye mögött a mi székiünk lévén, jó alkalmam volt mint gyermeknek megbámulni a magas származású ájtatoskodókat. [...] Midőn 1815 október hó elején hozta Budára őt a nádor én nyolcadik éves voltam.

József nádor és Hermina 1815. augusztus 30-án kötött házasságot a schauburgi várkastélyban. Hermina Budára érkezének leginkább a pesti oldalon lakó reformátusok örültek, akik nagy pártfogóra leltek a protestáns hercegnőben.

Már Hermina nádorné öfensége életében annyira népes lett a helv. felekezetű község, hogy az imaterem udvar felőli, vagyis déli falához egy fából ácsolt téres mellékterem ragasztatott, s a rendes terembe nem férők onnan, a nyílt ablakon lesték a kedves papjaik szónoklatát.⁷⁰

TEPLOS ÉPÜL A SZÉNA TÉREN

Báthory Gábor, aki 1814-től nemcsak pesti lelkész, hanem a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke, a kedvező lehetőség folytán elkezdte a templomépítéshez nélkülözhetetlen és mindenképpen szükséges adományok gyűjtését, ebben a nádor felesége, Hermina főherceggasszony és gróf Teleki László egyházkerületi főgondnok támogatták elsősorban. A fenséges asszony az 1816. március 31-én kezdődő gyűjtéshez száz holland arannyal járult hozzá, példát adva az országszerte megértésre talált kezdeményezésnek. Sokat jelentettek a szegények egy-két forintjai és az ingyen munkára való felajánlásai. Természetesen a tehetősek adományai vitték legjobban előre ez építkezés előkészületeit. A gróf Teleki és a gróf Ráday család, Böltskövy József, Balla Antal, Pest vármegye mérnöke mellett katolikusokat is látunk, Albert főherceget, Kálmánházy László váci püspököt, Rottenbiller Fülöpöt, a pesti halászok

A pesti Kálvin téri református templom homlokzati és alaprajza

céhmesterét. „Kőbányáról, Mogyoródról, a Gellért-hegy oldalából, majd a tétényi hegyekből is próbáltak jó minőségű építőanyagot szerezni.”

A József nádor vezette Szépitő Bizottmány jóváhagyta a Hild Vince által készített tervet. Hofrichter József pedig megkezdhette a reformátusok templomának másfél évtizedig tartó építését.¹¹

Hermína főhercegnő 1816. július 12-én helyezte el az alapkőben a Báthory Gábor lelkész által fogalmazott és Karacs Ferenc által cintáblára vésett írást:

„A' száz harmintz esztendeig szomorú poraiban és hamvaiban fekütt a Helvétziai Vallástélt követő Pesti Reformáta Ekklesia Isten ditsőségéhez való buzgóságából ennek a' Templomnak építését az Ur nevében elkezdette Fels. 1. Ferentz Austriai Császár és Magyar Király kegyes Uralkodása alatt. Letette e Fundamentom követ ennek az Ekklesiának Fő Tagja Hermine Cs. K. Hertzeg Aszszony Holzappelnek és Schaumburnak örököse Jósef Cs. K. Hertzeg Austriai Erz. Hertzeg Magyar ország Palatinusa kegyes Élete-Párja R. Sz. B. Gróf Széki Teleki László Úr Fő Curator Fő Tiszt. Superintendens Báthori Gábor és Tiszt. Kleynmann Károly Predikátor Urak idejében MDCCCXVI. a' hatodik Hónap (:Junius:) X1-k napján.”

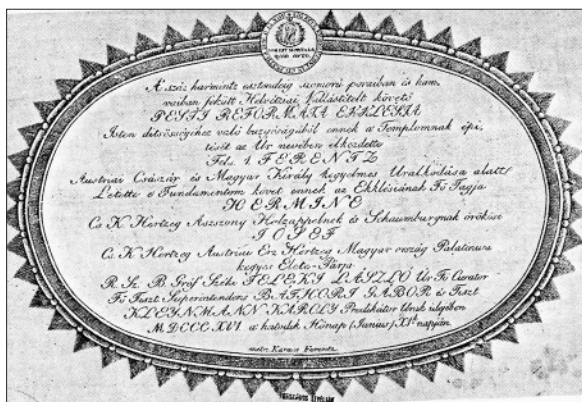
A diszes kereten fenn a Pesti Református Egyház korabeli pecsétje. A körirat: „SIG. ECCL.EV.HELV.CONF.IN CIV.PESTH A 1796. D. 13. NOV.” Közepén Jézus Krisztus, ez alatt: „NON EST MORTALE A QUOD ORTO”, a keretben alul: *metsz. Karacs Ferentz.*¹²

A templomépítés a sokrétű országos összefogás ellenére, a katolikus klérus jelentős támogatása mellett is, meghaladta az anyagi erőket. Mindenféle segítségre szükség volt,

többek között, „Ezért Karacs Ferenc rézmetsző ingyen készített a főhomlokzatról egy metszetet [...] és ezer példányban kinyomatva eladták [...] a befolyt összeget az építésre fordították.”¹³

A fiatal nádornét megrendítette az 1816. évi, az országot mélyen érintő éhínség. Jótékony Nőegyletet alapított és felhívást intézett a magyar nemesaszonnyokhoz. Alapszabályát I. Ferenc 1817. május 15-én elfogadta és Hermína főhercegnét tette meg védnökévé. Gróf Teleki Lászlóné elnöknő belépésre szólította fel a magyar nőket, akik azonban tiltakoztak az ellen, hogy a magyar fővárosban német nyelven vezessék az adminisztrációt, feltételül szabták, hogy magyar nyelven intézzék az egy-

let ügyeit. Karacs Teréz így emlékezik: „anyámat is sürgeté a belépésre, de ő hajthatatlanul így felelt: Tagja leszek a jeles egyletnek, mihelyt magyarul viszi jegyzőkönyveit. Teleki László grófné a híres szép Mészáros Johanna szinte nyájasságával halmozá Karacsné, s különös kívánatára fia László, a nagy hazafi, Ferenc fivérémből lett beoltva.”¹⁴

A pesti Kálvin téri református templom alapkövének felirata

11 Kálvin téri... i. m. 34.

12 Confessio 1981. I. 106.

13 Farkas József: A pesti református egyház 101 éves története. Kecskemét, 1898. 48.

14 Sáfárán i. m. 67.

A NÁDORNÉ HALÁLA

„A nádorné jótékonykodását azonban nem sokáig élvezhették, Hermina 1817. szeptember 14-én ikerszületését követően 20 éves korában meghalt. [...] Az ikrek Hermina és István koraszülöttek voltak [...]. A temetést szeptember 20-ra tűzték ki, Herminát 18-án a királyi vár egyik »szálájában közönséges látásra kitették«, s az előírt udvari gyászöltözékben a halott mellett állt a főudvarmester, a főudvarmesternő, a belső személyzet s a pesti reformátusok gyülekezetének német prédikátora, Cleymann Károly, akit a gyülekezet éppen a főhercegnő kedvéért hívott meg Bécsből.¹⁵

Hermina főhercegnőt „midőn eltemették 1817. szept. 20. már tizedik éves valék, tehát azon nagy esemény, hogy templomunkban királyi hercegnő járt, nagyon emlékezetes maradt, valamint halála is. [...] A nádorné ravatalához később elvitt anyám. Ott voltam temetésén, midőn nagy pompával tették le testét a már akkor épülő református templom sírboltjába [...].

Pompás ravatalán láttam az elhunyt angyali lényt. Jó anyám elvitt oda. Sűrű tömegek zarándokoltak Budavárba, a nádori lakba e gyász esemény alkalmával, de azért a legnagyobb renddel lehetett a gyászterembe feljutni, s a koporsót megkerülve látni az elhunyt arcát. Láttam ezután talán másnap ismét szülőimmal a nagyszerű temetési menetet, a múzeum teréről néztük, mert mint tudatik, a még akkor csak épülőfélbe levő helv. templom sírboltjába vitetvén Budáról, erre kellett haladni a fiatal testtel, mely két gyermeknek életet adva, visszatért teremőjéhez.¹⁶

„Annyira befejezetlen volt a sírbolt akkor, hogy József nádor hét (7) éven át katonai őrséggel őriztette a drága hamvakat, míg biztos vasajtóval és zárral el nem láthatták a lejárót. A temetésen Cleymann tartott német nyelvű gyászbeszédet. [...] Magyar nyelven Báthori Gábor szuperintendens emlékezett meg. [...] Ézsaiás 37, 1. 3.

Az egyházközség Hermina életéről és temetéséről írást jelentetett meg, magyar és német nyelven. Az ennek eladásából befolyt összeget is az építésre fordították.¹⁷

Soli Deo Gloria!

Karacs Zsigmond

HÍREK

Reformáció, 500 – kiadványok. Egyedi kötésű *Biblia* elkészítésével emlékezett meg a reformáció kezdetének ötszázadik évfordulójáról a debreceni Alföldi Nyomda. A *Szentírás* 2017. január elsején vándorútra kelt, és az év végéig a Tiszántúli Református Egyházkerület valamennyi, 414 gyülekezetébe eljuttatták. Idén jelent meg *Protestáns hősök* címmel a magyarországi reformáció ötven nagy alakjáról szóló kötet. Szintén a jubileum keretében adta ki a Luther és Kálvin kiadó protestáns etikai kézikönyvét. A hiánypótló mű szerzői evangélikus és református teológiai tanárok, akik interdiszciplinárisan közelítve igyekeznek etikailag reflektálni arra a kereszténységet végigkísérő kérdésre, hogy „Mit cselekedjünk?”

15 Hankó Ildikó–Kiszely István: A nádori kriptá. Szekszárd, 1990. 80.

16 Sáfrán i. m. 60.

17 Kő András–Suta Éva: A Kálvin téri kriptá titkai. Budapest, 2014. 35.